

Elke tijd zijn eigen gekte

*Portretten van geestelijke
verwarring door de eeuwen
heen, 1500 – 2020*

Henke van der Heiden

WalburgPers

De begeleiders van Kwintes werken vanuit de herstelvisie en dragen daarmee bij aan de ontwikkeling van kwetsbare individuen in de moderne tijd. Kwintes ondersteunt dit boekproject omdat Henke van der Heiden een overzichtelijk beeld neerzet van de oorsprong én het belang van de herstelvisie in de geestelijke gezondheidszorg.

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van

Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M van der Helm
Regio Gooi en Vechtstreek

**Regio
Gooi en Vechtstreek**

Afbeelding omslag

Tunarbeid in het Provinciaal Geneeskundig Gesticht voor krankzinnigen Meerenberg in 1910. Noord-Hollands Archief / Fotocollectie Provinciale Ziekenhuizen Noord-Holland, 1465_00302.

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk

Prezns - Marco Bolsenbroek, Zutphen

© 2020 Henke van der Heiden, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2020 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494718

NUR 680

Inhoudsopgave

Introductie	7
Deel 1 / 1500-1800	13
Heilig of duivels? Geestelijke verwarring in een religieus wereldbeeld	15
1. Meisjes uit Laren. Bovennatuurlijke stemmen	19
2. Jan. Familie & burenhulp	23
3. Adriaantje. Het stadsbestuur grijpt in	29
Deel 2 / 1800-1884	35
Nieuwe ideeën. Krankzinnigheid is een ziekte	37
4. Pietertje. Armoede en acute manie in een vissersdorp	41
5. Anna. Melancholie in de gereformeerde pastorie	47
6. Jaantje & Cornelis. Zorgen voor een kind dat anders is	63
Deel 3 / 1884-1945	75
Geld en regels. De rol van het rijk, de provincie en gemeenten	77
7. Adriaan. Alcoholverslaving in een spoorfamilie	85
8. Reintje & Jacob. Een liefdevol huwelijk	95
9. Barend. Joodse 'krankzinnige' in de oorlogsjaren	101
Deel 4 / 1960-2020	111
De Kanteling. De cliëntenbeweging en de-institutionalisering	113
10. Simon. Het nieuwe wonen	119
11. Roos. Vliegen zonder brevet	127
12. Conny. Assepoester staat op	135
13. Jan. Als alles donker wordt	143

Deel 5 / 2020	151
De Herstelbeweging. De ultieme emancipatie van patiënt en naasten	153
14. Annelies. Binnenste Buiten	157
15. Ahmet. Vijf vingers en één glas	165
16. Nikey. Verborgene verhalen	175
17. Bert. Maskerade	185
18. Anita. Thuiskomen in je eigen verhaal	195
Noten	202
Bronnen en literatuur	205

Introductie

Als beleidsadviseur Maatschappelijke Zorg in de regiogemeenten van Gooi en Vechtstreek is mijn devies steeds geweest dat beleid schrijven achter je bureau zinloos is. Alleen als je je onderdompelt in de leefwereld van mensen kun je beleid maken dat echte oplossingen biedt. In al die jaren hoorde ik veel levensverhalen. Elke ontmoeting opende een nieuw boek. Beleidsnota's zijn snel gedateerd, levensverhalen niet. Ze vertellen ons steeds opnieuw hoe wij als mensen om kunnen gaan met wat ons overkomt, met wat er om ons heen gebeurt en hoe wij zelf van betekenis kunnen zijn.

Levenskunst

Toen ik voor het eerst kennismaakte met mensen die werken als zogenaamde 'ervaringsdeskundigen', was ik onder de indruk.

Ervaringsdeskundigen zijn mensen die hun eigen ervaringen met een psychische kwetsbaarheid, lichamelijke of verstandelijke beperkingen gebruiken om mensen met vergelijkbare problematiek te ondersteunen en/of de zorg aan hen te verbeteren. Er is een verschil tussen ervaringen hebben met een kwetsbaarheid of beperking en ervaringsdeskundig zijn. Ervaringsdeskundig ben je pas als je in staat bent niet alleen je eigen ervaringskennis over te dragen maar ook de (collectieve) ervaringskennis die door vele anderen is opgedaan. Ervaringsdeskundigen zijn hiervoor getraind, soms zelfs op mbo- of hbo-niveau. Sommigen werken in een betaalde functie, anderen als vrijwilliger.

Ik wist meteen dat wat zij te vertellen hebben voor iedereen relevant is. Niet alleen voor mensen die met dezelfde problematiek te maken hebben, of voor de zorg. Centraal in hun verhalen staan niet de aard van hun moeilijkheden, of de behandeling en zorg die daarvoor geboden kunnen worden. Hun ervaringen gaan over wie zij zijn als mens, wie

zij willen zijn met wat hen overkomen is en waar zij mee moeten leven. Hun verhalen gaan over acceptatie van wat zij niet kunnen veranderen, over de bepaling van hun identiteit en over de rollen die zij willen en kunnen spelen. Deze verhalen, ook wel 'herstelverhalen' genoemd, gaan over het bevrijd raken van stigma's die zij zichzelf opleggen of door anderen zijn opgelegd. Ook gaan hun verhalen over het ontdekken en het benutten van de eigen potentie. Dat zijn thema's waar wij in ons leven allemaal mee te maken krijgen.

De verhalen van mensen met psychische moeilijkheden raken mij het meest. Hoe vind je je weg als vanzelfsprekendheden wegvallen, als je binnen- en buitenwereld veranderen, als je omgeving en de samenleving vaak afwijzend reageren, omdat je je soms anders gedraagt, of omdat je anders reageert dan men gewend is? Die verhalen wilde ik horen en vertellen, zodat degenen die hun leven en hun plek in onze samenleving het hardst moeten bevechten een gezicht en een naam krijgen, tegen de stigma's en vooroordelen in. Het zijn verhalen die verteld moeten worden omdat de samenleving mooier en fijner wordt als er ruimte is voor iedereen, maar vooral omdat deze verhalen getuigen van levenskunst waar we allemaal van kunnen leren.

Geschiedenis schrijven

Zo begon mijn zoektocht naar ervaringsverhalen van mensen met psychische kwetsbaarheden. Als historica kwamen bij mij meteen vragen op als: hoe verging het de generaties vóór ons? Wat dachten onze voorgangers? Hoe leefden zij en wat was voor hen belangrijk? Welke betekenissen gaven zij aan hun geestelijke verwarring? Welke keuzes maakten zij? Wat was voor hen bepalend? En wat betekende dat voor de mensen om hen heen?

Als je over een historisch onderwerp schrijft, kunnen je verhaal en interpretatie snel ingekleurd worden door je eigen achtergrond en ideeën. Dat geldt zeker als je schrijft over geestelijke verwarring, een onderwerp waar door de eeuwen heen op veel verschillende manieren naar gekeken is.

De psychiatrie is met haar medisch-wetenschappelijke benadering een van die manieren. Een benadering die direct voortkomt uit de West-Europese verlichting. De psychiatrie is van meet af aan een moeilijk af te bakenen vakgebied, en ook de definities van psychiatrische ziektebeelden veranderen door de tijd heen. Bovendien kijkt niet iedereen sinds de West-Europese verlichting naar geestelijke verwarring vanuit een medisch-wetenschappelijk denkkader. Sommigen vinden dat psychische ziektebeelden alleen bestaan bij de gratie van het hulpverleningsaanbod (aanbod creëert vraag...), of door de maatschappe-

lijke veroordeling van afwijkend gedrag. De benadering van geestelijke verwarring vanuit een religieus denkkader is ook nog steeds actueel.

Ik ben van mening dat psychische moeilijkheden of geestelijke verwarring een realiteit zijn. Hoe ernaar geestelijke verwarring wordt gekeken en welke betekenis eraan gegeven wordt, is echter tijd- en plaatsgebonden. Geestelijke verwarring labelen als ‘een specifieke psychiatrisch aandoening’ of ‘ziekte’ is een tijd- en plaatsgebonden interpretatie.

In dit boek ben ik dus niet op zoek gegaan naar de ‘geschiedenis van de psychiatrie’. Ik wil een poging wagen om de mensen die in heden en verleden te maken krijgen en kregen met geestelijke verwarring te leren kennen en begrijpen. Dit binnen de context van hun eigen tijd en omgeving.

Voor de duidelijkheid, de titel van dit boek, *Elke tijd zijn eigen gekte*, verwijst dus naar de tijd en de samenleving waarin de hoofdpersonen leven en leefden en niet naar hun geestelijke verwarring.

Taalgebruik onthult de bril waarmee wij kijken

Het is moeilijk om dichtbij historische levensverhalen te komen. Hoe verder terug in de tijd hoe minder bronnen er voor handen zijn; geen dagboeken, geen interviews. Toch wil ik een poging wagen dichtbij te komen. Taalgebruik is bij deze zoektocht essentieel. Het laat zien hoe mensen waarnemen in een bepaalde tijd. (Historisch) taalgebruik onthult de bril waardoor mensen hun eigen tijd en werkelijkheid zien. Het bepaalt dus ook grotendeels de betekenis die zij geven aan wat hen overkomt en aan wat zij meemaken. De woorden en termen bepalen, bewust of onbewust gebruikt, houding en gedrag.

Een actueel voorbeeld hiervan is het veelvuldige gebruik in de media van de term ‘verward persoon’; een term die vooral gebruikt wordt in artikelen die gaan over overlast en gevaar voor omstanders. Het label ‘verward’ verwijst uitsluitend naar negatieve zaken en anonieme personen waar iedereen het liefst zo min mogelijk mee te maken wil hebben. De term laat zien door welke bril er naar iemand in een bepaalde situatie wordt gekeken, en verraadt voor een deel de houding en het gedrag van de etiketterende toeschouwer.

In dit boek gebruik ik daarom bewust de termen die in die tijd of door diegene zelf gebruikt werden. Daarmee komen we het dichtst bij de beleving van de mensen in heden en verleden. Ik realiseer me dat bepaalde historische termen in de loop der tijd van betekenis en/of lading zijn veranderd waardoor die termen nu als beledigend of pijnlijk kunnen worden ervaren.

Historische personen geanonimiseerd

Van de historische hoofdpersonen zijn alleen hun echte voornamen gebruikt. Hun belevenissen zijn zodanig beschreven dat zij niet herleidbaar zijn. Formeel is alles openbaar van wie al honderd jaar of langer geleden is overleden. Maar deze mensen hebben zelf geen toestemming gegeven om hun persoonlijke geschiedenis openbaar te maken. Ook de nazaten hebben niet om publicatie van overleden familieleden gevraagd. Het is onmogelijk om hen te traceren en alsnog toestemming te krijgen. Daarom is ervoor gekozen de historische personages te anonimiseren. Voor de eigentijdse portretten zijn mensen geïnterviewd die toestemming hebben gegeven om met naam en toenaam in dit boek te komen. Alleen de geïnterviewde van hoofdstuk vijftien (Roos) wil anoniem blijven.

Regionale casuïstiek representatief voor Nederland

De verhalen gaan allemaal over mensen die afkomstig zijn uit de regio Gooi en Vechtstreek of die daar kwamen wonen of werken. De manier waarop er naar mensen uit deze doelgroepen werd gekeken en mee werd omgegaan, verschilt niet binnen Nederland. Toen niet en nu niet. Dat maakt dat de inhoud van de verhalen in dit boek, zowel in heden als in het verleden, representatief zijn voor heel Nederland.

Meerenberg

In dit boek komt het gesticht Meerenberg in Bloemendaal – begin twintigste eeuw kreeg deze instelling de naam ‘Santpoort’ – vaak ter sprake. Dit komt omdat ik de dossiers van patiënten uit Meerenberg die uit Gooi en Vechtstreek afkomstig waren in de periode 1849-1888 integraal heb bekeken om representatieve casuïstiek te vinden. Hierdoor ontstaat wellicht ten onrechte het beeld dat de meeste patiënten uit Gooi en Vechtstreek in Meerenberg werden opgenomen. Dat was zeker niet het geval. Mensen uit deze regio werden ook opgenomen in allerlei andere gestichten waarvan de dossiers niet zijn onderzocht. Uit de (incomplete) gemeentelijke archieven van Gooi en Vechtstreek is te zien waar patiënten geplaatst werden. Een voorbeeld: in 1937 betaalde de gemeente Muiden de opname van acht patiënten in acht verschillende gestichten, onder wie één werd geplaatst in het voormalige Meerenberg.

Psychische kwetsbaarheden versus verstandelijke beperkingen

De verhalen van mensen met psychische kwetsbaarheden en die van enkele mensen met een verstandelijke beperking zijn in dit boek naast elkaar gezet. Niet iedereen zou diezelfde keuze maken omdat de verschillen tussen verstandelijke beperkingen en psychische kwetsbaarheden heel groot zijn. Ik heb hier toch voor gekozen omdat er ook zo veel

parallelen zijn tussen beide groepen. Allereerst laat de geschiedenis zien dat er eeuwenlang geen duidelijk onderscheid werd gemaakt tussen wat men 'gekken' en 'dwazen' noemde. En zelfs toen dat onderscheid er kwam, belandden de groepen nog steeds in dezelfde inrichtingen.

Pas in het begin van de twintigste eeuw werd de zorg voor beide groepen gescheiden. De moeilijkheden waar mensen uit beide groepen tegenaan lopen, laten echter veel overeenkomsten zien: het moeten bevochten van regie en zeggenschap over de invulling van je eigen leven, het overwinnen van (zelf)stigma's en het omgaan met vooroordelen in de samenleving. Elke dag opnieuw zijn er grote en kleine dingen waaruit blijkt dat mensen hen niet serieus nemen, ze niet voor vol aan zien of zelfs eng vinden. Anderen denken altijd beter te weten dan zijzelf wat goed voor hen is. Bij beide groepen komt 'zelf-stigma' voor: geloven dat je niets kan of dat je niet de moeite waard bent. Passief worden en de regie uit handen geven horen daarbij. Bij beide groepen is er ook de tegenbeweging te zien; mensen die zich inzetten om wél serieus genomen te worden, zich inspannen voor zelfbeschikking en de regie terug pakken. Het meest opvallend zijn de overeenkomsten tussen de professionele ervaringsdeskundigen die hebben geleerd hun ervaringen in te zetten voor anderen. Daarbij maakt het niet uit of het gaat om een ervaringsdeskundige met een verstandelijke beperking of met een psychische kwetsbaarheid.

Het is ongelofelijk om te zien hoe zij opbloeien en wat een potentie ze hebben. Ook de impact op hun omgeving is vergelijkbaar bij beide groepen. Ze zijn niet alleen een rolmodel voor hun 'eigen groep' maar ook voor mensen die daar helemaal niet bij horen. Ze inspireren iedereen die ze ontmoeten omdat ze de schaamte voorbij zijn. Ze zijn wie ze zijn en zien hun mogelijkheden en onmogelijkheden onder ogen. Ze doen niet mee aan de illusie dat alles maakbaar is en iedereen succesvol moet zijn. Ze laten wel zien hoe je een zinvol en waardevol leven kunt hebben waarin ook plek is voor wat je liever niet wilde, voor de dingen die niet kunnen (en die je wel had gewild) en die ook pijn doen. Dat maakt dat zij bevrijdend kunnen zijn voor onze samenleving. Om die reden heb ik dit boek überhaupt willen schrijven. Hun verhalen zijn te waardevol om alleen binnen de eigen kring te houden.

Leeswijzer

Dit boek beschrijft de levens van achttien personen door de eeuwen heen. Hun verhalen staan centraal. Het boek is ingedeeld in vijf delen naar vijf tijdsperiodes. Elk deel begint met een kort, algemeen hoofdstuk ter introductie van die periode. Alleen bij deel drie is de introductie langer geworden omdat ik het niet kon laten dieper te duiken in de rol van gemeenten, die vaak onderbelicht blijft. Deze algemene hoofd-

stukken vormen extra achtergrondinformatie bij de portretten. Ze zijn niet bedoeld om een uitputtend historisch overzicht te geven van alle ontwikkelingen rondom het onderwerp ‘geestelijke verwarring’ of ‘de psychiatrie’. Die overzichten zijn elders te vinden. In dit boek draait het om de verhalen van de 18 hoofdpersonen. Het uitgangspunt in dit boek is om de achttien personen te leren kennen en begrijpen in de context van hun tijd. De geschiedenis wordt verteld aan de hand van hun belevenissen en vanuit hun gezichtspunt. Bij de portretten zijn hier en daar algemene kaderteksten opgenomen die extra uitleg geven bij gebeurtenissen in het leven van de hoofdpersoon. Lezers die vooral houden van verhalen en niet van achtergrondinformatie kunnen de algemene hoofdstukken en de kaderteksten overslaan.

Dankwoord

Allereerst wil ik alle mensen die ik mocht interviewen bedanken, omdat ze hun levensverhalen aan mij durfden toe te vertrouwen en daarmee dit boek mogelijk hebben gemaakt. Prof. dr. Joost Vijzelaar dank ik voor zijn vriendelijke en deskundige belangstelling en suggesties tijdens het historisch onderzoek. Waardevol was ook het deskundig commentaar van prof. dr. Gemma Blok en Petra Hünsche op de conceptteksten. Lizzy von Wolzogen Kühr, archivist bij het gemeentearchief van Gooise Meren en Huizen, heeft mij enthousiast geholpen bij het zoeken en vinden van archiefstukken en beeldmateriaal. De museumcommissie van Veldwijk was behulpzaam bij het vinden van historische dossiers en beeldmateriaal. Joost Blommendaal droeg bij met inhoudelijke suggesties voor de stukken over de Landelijke Federatie Belangenbehartiging Onderling Sterk. Tom Loman maakte prachtige foto’s van de geïnterviewden.

Regio Gooi en Vechtstreek en Kwintes dank ik voor hun financiële ondersteuning waardoor deze uitgave mogelijk is gemaakt. Medewerkers van uitgeverij Walburg Pers hebben zich enthousiast en met deskundigheid ingezet om er een mooie uitgave van te maken.

En natuurlijk bedank ik de twee mensen die hebben meegeleefd bij alle ups en downs van de totstandkoming van dit boek. Jan en Heleen: dank, voor alles!

Tot slot wil ik nog de namen noemen van mijn oma en opa Van der Heiden. De opa die ik nooit heb gekend, maar wiens liefde voor geschiedenis ik herken in mijzelf. En mijn oma die de zachtste en liefste knuffels gaf en de prachtigste dingen zelf kon maken. De oorzaak van haar tranen heb ik als kind nooit begrepen. Hun geschiedenis was te verdrietig en te dichtbij om op te schrijven in een boek, maar dankzij hen is dit boek er gekomen. Ik draag het aan hen op.